

a személyes nézőpont a közös jellemzőjük. Ezen belül található a napló, amelyről gyorsan kiderül, hogy szintén többféle műfajt rejt magában. A naplót mint műfajcsoportot így megkülönbözteti a többi „rokonától” attól függően, hogy a benne leírtak mennyire friss élmények. Tehát azon feljegyzések sorolhatóak ide, amelyekben a leírt emlékek a közelmúltban történtek (a már említett torzulás és megszépülés még nem hatott rájuk).

A napló műfaji besorolásának nehézségeit fokozatosan oldja fel, s az elkülönítése után rátér a nagy kérdésre, hogy mi is pontosan a napló. A naplóíráskor kiadásának kezdetei és az ezzel kapcsolatos problémák – a közlések színvonala és megbízhatósága nagyon alacsony – ismertetésével képet kapunk a tudományos érdeklődés szakaszairól. Az elsősorban történészek által kibocsátott gyűjtemények és kiadások leginkább egy-egy történelmi szereplő írásaira fókuszáltak, személyes adatokkal, vagy az író személyiségével alig foglalkoztak. A szerző azonban felhívja a figyelmünket arra, hogy a korábbi századok – ha nem is irodalmi – érdeklődésének köszönhetően lehet ma is olvasni és kutatni ezeket a feljegyzéseket. Az emlékiró műfajcsoport meghatározása után a napló mint műfajcsoport is definiálásra szorul. A szerző ez esetben is többféle megközelítést vázol fel, de arra a következtetésre jut, hogy mivel meghatározása igen nehéz, célszerűbb inkább elhatárolni más műfajoktól (publisztikától, fiktív naplótól, történetírástól), így szűkítve le a csoportot. Továbbá különbséget tesz még a magán- és az irodalmi napló között, aszerint, hogy az író nyilvánosságra szánta-e, avagy sem. A napló műfaji osztályozásában a külső megjelenést, a tartalmi és formai jegyeket, a bejegyzések gyakoriságát, az írók személyét és a funkciókat – emlékeztetés és a lelki élet irányítása, a sok átfedés miatt azonban ez sem szolgálhatja a teljességet – is figyelembe vette. Műfaji meghatározását tovább bonyolítja a napló utóidejű módosítása: a naplóíró ugyanis átírhatta, átdolgozhatta, átmásolhatta vagy utólag hozzá írtatott megjegyzéseket.

Az anyaggyűjtés során csak a magyar nyelvű és nyomtatásban megjelent naplókat használta fel, kivéve az Erdélyi Múzeum egykori kéziratos anyagát. A 141 naplóíró 164 naplóját egy adatlapon osztályozta a naplóírók felekezeti, társadalmi hovatartozása és földrajzi elhelyezkedése alapján. A táblázatokon kívül a könyv végén található Függelékben további hét diagram segítségével szemlélteti a kutatás során elkészített listát.

A könyv utolsó fejezetében ezeken a naplókon keresztül kapunk választ a fentebb említett szempontokra: a fennmaradt naplóknak több mint a fele erdélyi, kezdetei főleg a nemességhez és a polgársághoz kapcsolódnak és többségükben református vallású környezetben születtek. A szerző kitér a napló írásának indításaira (az egy családban, vagy társadalmi rétegben élő naplóírók példája adhatott bátorságot rokonaiknak, barátaiknak az írásra), műfaji sokszínűségére (útinnapló, követi napló, városi és udvari naplók), írásának tudatosságára (a kései naplóírókra jellemző) és mikrokulturális tényezőjére (a naplóíró hatással bírt a körülötte élőkre). A napló irodalmi jellegének és megszerkesztésének feltételei ismertetése közben pedig elénk tárul ennek az irodalmi műfajcsoportnak a megszületése és további alakulása. A szerző mindezt úgy éri el, hogy a naplót mint irodalmi terméket elemeire bontja, amelyek felnagyításával rámutat az egyes írásokban rejlő szépirodalmi vonásokra (olyan irodalmi szövegeket tartalmazhatnak, amelyek más emlékirói műfajokban nincsenek: fohász, év- és hónapösszegzés, vagy akár időjárás bejegyzés). A fejezet végén szóba kerül a női, illetve az öregkori napló,

amelyek önmagukban is egy külön kutatást igényelnek. Az előző nehézsége számbeli korlátozottságában (a szerző mindösszesen öt magyar nyelvű példát talált a vizsgált források között) található, mivel a korábbi századok kiadói számára nem szolgáltak elég értékes történelmi adatokkal, így sokszor hiányosan vagy egyáltalán nem nyomtatták ki őket. A szerző így nem is látja értelmét, hogy nemek szerint különböztesse meg a naplókat, annak ellenére, hogy vannak kivételek, amelyek a nemi különbségükből adódó más társadalmi és életlehetőségekből származnak. Az öregkori naplók szintén kuriózumként szolgálhatnak a kutatásban, mivel a tárgyalt időszakban kevesen éltek meg azt a bizonyos „öregkort”. További nehézségeket okoz a bejegyzések ritkulása az öregedés folyamatával, amit inkább fizikai okoknak tulajdonít a szerző, mintsem szelleminek.

A Napló-könyv egyes részeinek bonyolultsága ellenére is olvasmányos és hiánypótló mű, amely nem csak az irodalomtörténészek, de a napló kutatásban kevésbé jártas publikum érdeklődését is felkeltheti. Ilyen például, hogy a *gender studies* módszerével is megközelíthető és feldolgozható a tárgyalt korszak női naplóirodalma. S. Sárdi Margit könyve felhívásként és programként egyaránt értelmezhető: felhívja az irodalomtudomány figyelmét egy sokáig lapangó, irodalmi értékeket rejtő forráscsoportra és ennek egy korszerű feldolgozását, értékelését és az irodalmi műfajok csarnokában való elhelyezését javasolja.

Ruszkai Zsófia

Dr. Várkonyi Tibor: *Négy király, egy szultán*. Tarsoly Kiadó. Budapest, 2014. 400 p. (ISBN 978-963-9570-59-7.)

A gyanútlan olvasót igencsak lépre csalhatja Várkonyi Tibor kötete, s úgy hiheti, a szerző hiteles forrásfordításokat gyűjt össze a Jagellók korától Szigetvár elestéig. Mi több, még a történettudós is – ha éppen csak belelapoz a könyvbe és szemrevételez a szerző által „közölt” egy-két 16. század közepi levelet, mint azt a recenzens is tette – anélkül, hogy pontosabban tájékozódna a szerző célkitűzéseiről, könnyen gondolkodóba esik, és azon morfondírozik, miért nem ismeri a szinte tökéletesen hitelesnek ható Oláh Miklós-levelet vagy szultáni naplórészletet. Létezne, hogy kiadatlan forrásokra lelt a szerző, és azokat kitűnő fordításban közli? Ha gondosabban utánanézi a recenzens, s „utánamegy” egy-egy adatnak, még inkább megdöbben, hogy hosszú évekig folytatott kutatás után hogy-hogy nem került a kezébe például Sir John Wallop, angol követ 1527. évi Olmützből írott levele, hiszen Wolsey kardinális megbízottja éppen akkor a helyszínen tartózkodott, és a recenzens úgy vélhette, hogy áttekintette Wallop összes ilyen tárgyú levelét. Várkonyi vajon hogyan bukkantathatott a nyomára új forrásoknak? Vagy, hogyan kerülhetett a kezébe egy, Antonio Rincón francia kém szereplésének menetébe éppen belevágó témájú levelezés, amikor azt gondolná a történelmekutató, hogy Rincón pályafutását maga is végigkövette. A recenzens ekkor kezd el hitetlenkedni, s éppen ez a hatás az, amit feltehetően Várkonyi el kívánt érni, még a szakkutatók körében is. Ha elővigyázatlanok vagyunk, és nem tájékozódunk megfelelően, könnyen belesétálhatunk a szerző csapdájába. Arról van szó ugyanis, hogy Várkonyi Tibor *fiktív* forrásokat közöl! A kötet igazi különlegesség, mert – ahogyan az előszó írója, Varga Szabolcs is kiemeli –, olyan „forrásokat rejt, amelyek hasonló stílusban készültek, mint a fennmaradt iratok túlnyomó többsége”. Néhány ilyen „forrásmű”

olyan tökéletesre sikeredett, Várkonyi olyan pontos, valós adatokat épít beléjük, hogy az az érzésünk támad, mintha eddig fel nem fedezett, ismeretlen dokumentumok elevenednének meg. A feljegyzések, naplórészletek olyannyira életszerűek és „valóságszagúan” vannak a tényleges események menetébe ágyazva, hogy – Varga Szabolccsal egyetértve – „akár meg is íródhattak volna”. A szerző történelmet konstruál, oly módon, hogy a rendelkezésre álló valós adatokból – Brodarics, Guidoto és Burgio jelentései, Hieronym *Laski*, *Statileo János* vagy *Piotr Tomicki levelei* – rekonstruálja egy-egy adott pillanatban a történeti valóságot – mint például Bakics Pál hírei 1526 tavaszán Szulejmán hadmozdulatairól – és azoknak a tényszerű, hiteles keretébe illeszti be a saját *kreált* – „a szultán levéltárában talált” – iratait. Ezek így szinte hitelesnek hatnak, hiszen minden olyan információ, amiről bennük szó esik, *valós*.

A szerző módszerével természetesen lehet nem egyetérteni, kritikus szemmel bírálni, de úgy vélem, jelen esetben nem ez a recensens legfőbb feladata – hiszen bevallottan nem egy történeti szakmunkáról van szó –, hanem az, hogy erre a minden szempontból egyedülálló vállalkozásra felhívjuk a figyelmet. A szerző igen sokat árul el a vizsgált korszakról, annak történeti szereplőinek „bőrébe” bújva, mintegy fiktív „szemtanúként” közrebocsátva az egyébként megtörtént eseményeket II. Lajos vagy II. Szulejmán szemével. Ha az olvasó nyitott módon viszonyul munkamódszeréhez, igen sok hasznos adat birtokába kerül s jobban megismerheti az adott korszakot vagy annak szereplőit.

Várkonyi metodikája ebben a formájában ugyan páratlan, de talán lehet azokkal a dokumentumregényekkel rokonítani, amelyek az utóbbi évtizedekben nagy könyvpiaci sikereket értek el, mint például Barbara Tuchman magyarra is lefordított *Távoli tükör* című munkája. Ez utóbbi egy színes mozaikkép, amely a legtöbb részletében hiteles forrásokra épül, valós iratanyagot a szövegbe építve rendez keretbe egy-egy történeti szereplő életén keresztül az események menetét. Maurice Druon vagy Graham Shelby történeti regényei is olyan pontos műalkotások, amelyek majdnem minden részlete tényszerű valóságon, forrásanyagon nyugszik, csak épp egy fiktív regényfolyamba vannak építve. Shelby krónika- vagy levélrészleteket ad a szereplői szájába.

A szerzői előszóból világosan kiderül Várkonyi hitvallása. Kétségtelen, nagyon jó kiindulási alap II. Lajos 1526. augusztus 25-i, már a mohácsi táborból írott levele Batthány Ferenc bánhoz, amelyben – félretéve az uralkodói levelezés minden protokollját – mély kétségbeesésében immár nem a király, hanem az ország sorsáért aggódó ifjú könyörög, hogy „sebesen”, a „leggyorsabban siessetek” (26. o.). Ebből kirajzolódik Lajos „emberi mivolta”, amit a szerző a leginkább be kíván mutatni. Célkitűzése az, hogy láttassa, szereplői „nem királyok, főurak és katonák voltak, hanem elsősorban emberek, ugyanolyan érzésekkel, mint mi magunk” (26. o.). Ehhez a propozícióhoz Várkonyi a kötet során végig ragaszkodik. Valóban, úgy tűnik, belemélyedve bizonyos értelemben II. Lajos vagy Szulejmán lelkének mélységeibe, a történeti szereplők személyes attitűdjei „vezetik” a kezét, s egyfajta pszichológiai megközelítéssel is próbálkozva megértéssel viseltetik irántuk, illetve elfogadja, hogy Lajos, Szapolyai vagy Ferdinánd „nem voltak tehetetlen bábok”, „tették, ami erejükből futotta”, s „elmentek lehetőségeik határaihoz” (27. o.).

Várkonyi fiktív krónikái, a *Memoria Hungarorum*, a Mahmud Terdzsumán mintájára kreált Murád Dragomán táblái, a Szigetvár felé haladó Szulejmán feljegyzései, valamint a kor történeti

szereplőinek széles tárházából válogatott levelek– Czibak Imrétől Fráter Györgyön át Andrea Corsini londoni követig – is rengeteg valós adatra támaszkodnak. A szerző tényleges források köré szervezi a fiktív anyagot, azokban szinte mindenütt valós dokumentumokra hivatkozik, így ugyan maguk a „források” valóban fiktívek, de az általuk közöltek a valóságot tükrözik. Beriszló Péter 1516-os Miksának írt vagy VIII. Henrik 1526-os áprilisi levelében közöltek a *Memoria* lapjain valóság; ahogy a Werbőczy és Balbi kapcsolatáról írottak is; csakúgy, mint Frangepán Bernát vagy Korbáviai János kiugrási kísérlete, továbbá Móré Fülöp 1521-es követségei. Ferdinánd valóban október 20-án ad választ a bécsúj helyi találkozón; Lajos valóban ilyen tartalmú levelet ír a pápának 1524. február 4-én. Pontosak az 1522-es Reichstagról vagy Szapolyai 1523-as olmtüzi látogatásáról írottak, csakúgy, mint az 1526-os török hadjáratot nehezítő esőzések és a Száva áradásának bemutatása, vagy a Pétervárad védelméért tett felajánlások, illetve az Erdély elleni oszmán támadás lebetgetése. Brodarics követségeinek a *Memoriába* építése a követ levelezésének időrendjéhez és annak tartamához illeszkedik. Campeggio legátus valóban nagy haraggal vonta kérdőre Szalkait a török békéről hallott hírekről, Burgio pedig valóban morva gyalogságot toborzott.

Várkonyi forrásainak a stílusa is „megtévesztően” hiteles: Szulejmán Allahhoz való fohásza, Morus Tamás levele Szapolyai kiátkozásáról, vagy Salm gróf tömör hadijelentése meglepően autentikusnak hat, ahogyan Török Bálint is nem a nevé, hanem a „fehér barátként és „az özvegyként” illeti Fráter Györgyöt is Izabellát. A dragomán írásai például „az óvatos farkas történetéről” is remekül megállják helyüket.

Várkonyi igen sikeresen tesz kísérletet arra, hogy „közelebb férközzön” II. Lajos lelkivilágához, s megrajzolja a kétségek és félelmek között gyötrődő, a kormányzás és a hadakozás ügyeiben még tapasztalatlan ifjú belső vívódásait. Ennek egy külön, fiktív naplót szentel, amelyet II. Lajos 1526-ban írt (volna), *Commentariorum Ludovicus Rex, MDXXVI* címmel. Várkonyi tüzetesen megvizsgálta II. Lajos levelezését, és megpróbált beemelni a „naplóba” olyan stilisztikai fordulokat, vagy azokhoz hasonlókat „gyártani”, amelyekkel a király személyiségéről érzékletes képet lehet festeni. Burgio jelentései alapján szinte valósnak hat az a kifakadás, hogy „sakkoznak velem” (175. o.). A munka így tele van olyan szomorú önvallomásokkal, mint „a sors elől nem tudok kitérni”, „tanácsadóimban ... csalódnom kell” (170. o.); „senki sincsen, aki értené a fegyverek nyelvét” (184. o.); „rémálmok gyötörnek” (190. o.), amelyek valóban úgy tetszenek, mintha maga a király írta volna őket. Készek vagyunk elhinni a szenvedő ifjúnak, hogy a tehetetlenség valóban „rettentően kifárasztja” (184. o.). Megismerjük, Lajos milyen véleményrel van egyes politikai szereplőkről: Werbőczy „a végveszély pillanatában hátat fordít” a hazának (171. o.). A király Bornemissza Jánoshoz fűződő bensőséges viszonyáról is értesülhetünk. A „krónikás” szerint „gyermekét látja” a királyban (51. o.). Jellegzetes, ahogy Lajos „faggatja” (182. o.) Bornemisszát, s mindenben próbál a tanácsaira hagyatkozni.

Érdekes az a kötődés, amit a szerző a királynak tulajdonít Kempis Tamás *De imitatione Christi* című munkájához, hiszen ebből az uralkodó igen gyakran idéz. Mi több, még izgalmasabb kérdéseket vet fel az, hogy 1532-es kiadása előtt eljuthatott Lajos birtokába Machiavelli *Il Principéje*, s azt a király igen sokszor idézi, sőt teljes szakaszokat épít be ebből a szövegébe. (Igaz, valóban vannak

arra adataink, hogy *De Principatibus* című változata ismert lehetett 1513 körül.)

Várkonyi a legfrissebb szakirodalmat is beépíti művébe, így adhat számot Lajos a mohácsi hadrendről vagy így kerülhet a király kezébe a nemrég Antonín Kalous által közölt, itt Burgionak tulajdonított vázlat, a hadsereg kivonulásának rajzával. A szerző végigvizsgálta a szulejmáni ajánlat historiográfiáját, és a Memoria írójának szájába adva a szavakat a legújabb álláspontot közli Behrám császár történetéről. Kiválóan illeszti be Várkonyi az úgynevezett második ajánlat történetét Ferdinánd és Schnaidpeck levelezése közé. Megismerhetjük, miként vélekedik Lajos király az „actio radius” elméletéről, ami első látásra anakronisztikusnak hat, csakúgy, mint az, hogy az uralkodó tudatában lett volna pontosan Kászim napja jelentőségének (185., 194. o.). Mindazonáltal igen érdekes okfejtés, hogy a kormányzat tisztában lehetett azzal, hogy a „török ügy indítja meg hadjáratát, hogy a meleg hónapokban legyen ideje ... visszavonulni” (185. o.). Igaz, az talán nem kis túlzás, hogy Lajos azt „jósolja”, hogy „a török ... Bécsen túl soha nem tudna hosszabb időre gyökeret verni” (uo.). Az egyik legérdekesebb rész, amelyben Lajos bevallja, valóban aggódik, hogy egymásnak ellentmondó parancsokat küldött Mohács előtt Szapolyainak, amelyeken „a vajda nem tud kiigazodni”, s lehet, emiatt késik el a csatából (198. o.).

Ha a 16. század tapasztalt szakkutatója árgus szemekkel vizsgálja Várkonyi munkáját, természetesen rá fog bukkanni jó néhány olyan elemre, amelyek alapján diadalittasan jelentheti ki, hogy „megfogta” a szerzőt, és rábizonyíthatja, hogy írása fikatív, anakronisztikus, vagy stilisztikailag, nyelvileg nem illik a korszak sajátosságaihoz. Ez azonban embert próbáló feladat. A recenzensnek nem célja itt, hogy listát adjon Várkonyi tévedéseiről, hiszen nem szakmunkát ismertet, mégis, még inkább a tökéletes illúzióhoz közelíthetett volna a munka, ha például a csak az Erzsébetkorban használt Enfield Palace-t nem szerepelteti keltezési helyként a szerző a 1520-as években; vagy egy hivatalos diplomáciai levélben nem kell egy követnek magyarázkodnia Montmorency keresztnevének eredetéről; s ugye nem tudunk arról, hogy boszniai érsék létezett volna, ahogyan Podvinyai Pál sajkás kapitány is helyesen Tamás (egy másik helyen így is szerepel). Lajos király sem nevezte a mai, hadtörténeti irodalomban meghonosított nevén „szávaszentdemeteri-nagyolaszi” ütközetnek az 1523-as csatát a török ellen. A király „saját naplójában” bizonyára nem mondana olyat, hogy „Allah dicsőségére” (175. o.), vagy akár nem fémjelezné egy korszakot úgy, hogy a „Hunyadiak kora” (186. o.). Kevésbé hiszem, hogy Kara Ahmed az egri nőket is megemlíttette volna mentségére szólva a szultánnak.

A dinasztikus ábrák esetén furcsán hat, hogy a trónralépés ideje helyett a születési idő van feltüntetve. A Foix-háznak igen terebélyes ágai voltak, s a magyar királyné, Anne de Foix apja a ház Grailly-ágából eredt, s így is különböztette meg magát az „egyéb” Foix-któl. A szerző genealógiai módszertana is furcsának hat, hiszen például oly módon igazol rokonságot II. Lajos és VIII. Henrik között, hogy több generáción átívelve nőági kapcsolatokat halmoz fel, ami ugyan igazolható, csak hogy ennek alapján a korabeli Európa majdhogynem összes uralkodója rokonságba hozható egymással. Egymás mellé állítva, hogy II. Lajos és Szapolyai János is Olgierd litván nagyhercegtől származott nem kissé hat megdöbbenően, még ha voltaképpen valóságos a nőági felmenőkkel igazolt kapcsolatok. Az pedig ugyan valódi kuriózumként hat, hogy a szerző a

18. században élt Beck családon keresztül beilleszthető akár a Zrínyiek, akár Török Bálint, akár a Pálffyak – nőági kapcsolatot is figyelembe vevő – leszármazási táblájába, mindazonáltal úgy érezzük, a szerző ennek túl nagy teret szentel, s e hosszú függelékek közlése súlyos teher. Ezzel ugyan magyarázza azon célkitűzését, mely Mohácsnál elesett hőssel áll maga rokonságban, vagy hogyan kerül személyesen is közel Zrínyi sorsához, de erről egy külön közleményben lett volna szerencsésebb megemlékezni. Egyéb probléma a leszármazási táblák esetén, hogy Mátyásnál „Edelpeck Barbara” úgy van feltüntetve, mintha a király törvényes felesége lett volna. Azt, hogy Hunyadi János apjának felesége Morzsina Erzsébet lett volna, bizonyítani nem lehet. Uralkodói neveknel a nem magyarított keresztnev – Juana, Juan, Kazimir – ugyancsak furcsán hat. V. Károly nem „Petras”, hanem Neopatras hercegi címére tartott igényt (ami legfeljebb görögül Nea Petra). Vágszendrő vélhetően elírás Végszendrő helyett. Burgo egyszer „del”, máskor „da” Burgo.

Meg kell jegyezni, a szerző nagy munkát végzett abban is, hogy az adott szereplőkről szinte lexikonnyi, igen pontos életrajzi adat közöl. Külön érdeme, hogy jó minőségben közöl eredeti aláírásokat.

Összességében Várkonyi munkája üdítő vállalkozás, gondolatébresztő kísérleti alkotás még a szakkutatók számára is. Leginkább egy valós alapokon nyugvó „dokumentumokra” támaszkodó, s minden elemében tényszerűséghez ragaszkodó, precízen megalkotott történeti regényként lehetne értelmezni, de mégsem csupán az, mert annál sokkal színesebb és párját ritkító alkotás lenne a maga nemében, de – ugye – nincs „maga neve”.

Bárany Attila

Polgárosodási folyamatok forrásai Nógrád megyében. Mikszáth kora. Dokumentumok Nógrád megye 1867–1914 közötti történetéhez. (Szerk. Hausel Sándor.) Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára. Balassagyarmat, 2010. 424 p. (ISSN 0238-1990; ISBN 978-963-7243-02-8)

Ha azt olvassuk egy kötet címeként, hogy „Mikszáth kora”, arra óhatatlanul is felfigyelünk, felidéződnek bennünk egykori tanulmányaink a neves íróról, esetleg személyes olvasmányélményeink. Nem beszélve a Mikszáthot övező pikánsabb történetekről, feleségéről, Mauks Ilonáról, recepteskönyvéről, és még lehetne sorolni az egyéni benyomásokat vagy egyből a kötettel kapcsolatos elvárásokat is. Így van ez még akkor is, ha levéltárosként pontosan tudjuk, hogy a források megrajzolta milió nem egyezhet azzal a képpel, amelyet Mikszáthról és koráról őrzünk. Ám többünkben ott bujkálhat valahol a várankozás, hogy vajon milyen benyomásokat szerezhettünk az északi megye „boldog békeidőiről” e kötetet forgatva? Mennyire egyezhet a dokumentumok adta kép a jeles író által felvázolt idilli paraszti életmóddal, a letűnt és ellentmondásos dzsentrí-közeggel, a novelláinak sajtóságos atmoszférája sugallta világgal?

Kérdéseinkre mindjárt a kötet bevezető sorai választ adnak, meglehetősen összetett módon, amit megerősít a források átolvasása. A szerkesztő megérezte a kötet címe által sugallt milió, a forráskötet sajtóságos dokumentumai, valamint a hivatalos történetírás eddigi produktumai közti ellentmondásokat és sikerült e paradoxont feloldania. Pontosabban, sikerült egyértelművé tennie ennek a forráskötetnek – a dokumentumok sugallta értékrendnek megfelelően